

Hivatalos bíráló

KOTICS JÓZSEF

A cigányokkal való együttélés a Kárpát-medencében – az interetnikus kapcsolatok mintázatai című MTA doktori értekezéséről

(Miskolc, 2024)

Amikor egy disszertáció kiváló, az opponensnek nehéz dolga van. Kotics József estében pontosan ez a helyzet, doktori értekezése ugyanis a címadó téma egyik, ha nem éppen a legalaposabb földolgozása. Következésképpen a kritikai észrevételek eltörpülnek az elismerő szavak mellett.

A téma

A témaválasztás önmagában is dicséretre méltó, hiszen Magyarország és a szomszédos államok egyik legnagyobb társadalmi problémáját vetíti elénk, amely sokoldalú, elmélyült kutatást, ráadásul bátorságot igényelt.

A hat évszázada – legalább is részben – a Kárpát-medencében lakó cigányok nem tudtak igazán beilleszkedni, a többségi társadalom nem volt képes maradéktalanul befogadni őket.

Az értekezés bevezetőjében, amely elméleti tanulmány is egyben, Kotics József részletesen fölvezet a kitűzött célját és annak eléréséhez kidolgozott komplex módszerét.

Nem kevesebbre vállalkozott, mint a Kárpátok gyűrűjében élő cigányok és magyarok, cigány és más etnikumok (román, ukrán, szlovák, német), valamint a különféle cigány csoportok együttélési módozatainak föltárására, alakulásuk értékelésére, a középkor végétől napjainkig, fölhasználva a tudományok lehető legszélesebb eszköztárát.

Itt jegyzem meg, hogy Európa legnagyobb etnikai kisebbségére főleg a görög eredetű exonimiát, a magyar köznyelvben hagyományos *cigány* megjelölést alkalmazom, habár a tudományokat a 20. század vége óta vegyes névhasználat jellemzi, és az 1971-es roma világkongresszus a roma elnevezés mellett foglalt állást. (Ugyanakkor találkoztam olyan cigány véleménnyel, hogy már a nevünket is letagadják.)

Tartalom

A disszertáció 368 oldalon belül nyolc fejezetet (térképekkel, táblázatokkal, 952 lábjegyzettel) és 43 oldalas irodalomjegyzéket foglal magában. Felöleli a hazai és a legfontosabb nemzetközi szakirodalmat. Kotics József szilárd alapként támaszkodik saját több évtizedes terepmunkájára, amelyet a romák által legsűrűbben lakott helyszíneken, így Észak-

és Kelet-Magyarországon, Erdélyben, a Dél-Dunántúlon, Pest és Csongrád megyében végzett, jobbára kollégákkal és egyetemi hallgatókkal. Az eredeti anyagfeltárás jelentőségét, iniciálé gyanánt, már a disszertáció élére illesztett gyűjtésnapló-részletek jelzik, ahogy a további esettanulmányok is.

A jól felépített dolgozatban a Bevezetést kutatástörténeti, teoretikus és módszertani fejezet követi (2.), majd az interetnikus kapcsolatok történeti áttekintése (3.), amelyeknek a disszonanciái, kezelési módjai, elhanyagolásuk munkanélküliséghez, elszegényedéshez és szegregációhoz vezettek (4., benne a makói városrehabilitáció esete), az 5. részben a problémakör strukturális gazdasági, társadalmi okait elemzi, középpontba állítva a cigányokról szóló sztereotípiák negatív szerepét. Ezután az interetnikus kapcsolatok működését vizsgálja terepen szerzett ismeretek alapján (6., Zabola, Tövishát, Csermely stb.). A 7. fejezetben a pozitív tényezőket veszi sorra, a közös munka mellett kiemeli a vallás és az egyházak hatását, egyebek között részletesen bemutatva a szász– cigány Vajola sajátos példáját. Az Összegzésben (8.) értékeli az integráció esélyeit és a megoldás terén rámutat az antropológiai szempontok nélkülözhetetlen szerepére.

A módszer

A gondosan tervezett kutatás és az újszerű feldolgozás multidiszciplináris. Kotics József az értekezés elején kifejti, hogy a többségi népesség és a cigány kisebbségek – elkülönülő, dichotóm vagy komplementer – viszonyának, interetnikus kapcsolatainak föltárása csakis a néprajz, a kulturális és alkalmazott antropológia, a szociológia, a történettudomány, a társadalomföldrajz, a demográfia együttes alkalmazásával lehetséges. – Hozzátenném még a pszichológiát is. – Példaként citálva támaszkodik Georg Marcus „multi-sited ethnologia”-elméletére (1995), továbbá az eredményes hazai kutatókra, köztük Erdős Kamil, Kemény István, Nagy Pál, Biczó Gábor, Bencsik Gábor, Pozsony Ferenc, Szuhay Péter, Kovai Cecília, Lőrincz Tünde etc. munkáira. Műveikből gyakran idéz, esetenként hosszú passzusokat, mindenütt indokoltan és szerencsésen ötvözve a szöveg egészével.

A ciganológia avagy romológia nagy múltra tekint, itthon és Európában egyaránt. Gazdag és heterogén irodalmát Kotics József részletesen fölvezet, rávilágítva erényeire, hozadékára, hiányosságaira, gyakori egyoldalúságára. Kialakítja önálló módszerét, amit nem pusztán a tudományos pluralizmus jellemez, hanem az interetnikus kapcsolatok valóban sokféle, élő és koncepcionális megközelítése, értő elemzése. A több színterű, multi-sited, szinkron és diakron, strukturalista, kulturalista nézőpontokat, valamint a komparatív szemléletet egybe olvasztja.

A jelölt arra is törekszik, hogy a kutatás és feldolgozás – tekintettel az osztársadalmi problémára – hasznosítható legyen a szakpolitikában is.

A disszertáció részei – noha szerzőjük szerint egy-egy fejezet önálló tanulmány – szerves egységet alkotnak. Megismerjük belőlük a cigányság történetének szakaszait, meg is tanuljuk, mert nemcsak külön fejezet szól róluk, hanem vissza-visszatérnek (ötször), ugyanis a jelenségek tárgyalása történelmi kontextusba ágyazott. Fontossága miatt legalább ennyiszor

kerül elő az együttélés perspektívájának kérdése. Következésképpen a mű szerkezete körkörös, ami megnöveli a terjedelmet, ahogy a fejezetek, sőt gyakran az alfejezetek bevezetése is. Az egyes témák kibontása előtt a szerző szüzsét közöl: didaktikusan megmagyarázza, miről és hogyan fog beszélni.

Tárgyalás

Kotics József behatóan foglalkozik a cigányok nyelvi, etnikai, kulturális sokszínűségével, térbeli mozgásukkal, rávilágít gazdasági, társadalmi helyzetük hullámtermészetű, szinte ciklikus alakulásra, a 15–16. századtól napjainkig. Leírja e szomorú, a harmonikus együttélés tekintetében jobbára balsikerű történet főbb periódusait.

A késő középkori állapotok bemutatása, mint általában, ezúttal is hézagos és némiképp idealizált. A homályos kép nagyrészt a külsődleges, közvetett forrásokból adódik, mivel a roma közösségeknek nem volt írásbelisége. A jobban elérhető korszakokban éppen ezért annyira jelentős a szóbeli, empirikus tapasztalatok gyűjtése és az antropológiai, szociológiai helyszíni vizsgálatok.

A cigányok históriája, interetnikus kapcsolatrendszere a felvilágosult abszolutizmus korától, Mária Terézia (1740–1780) birodalmi szintű rendezési programjától kezdve bontakozik ki előttünk részletesebben. A napjainkig követett folyamatból kiemelkedik az 1960-as évektől a legutóbbi rendszerváltásig tartó időszak, amelyben tervszerű állami irányítással, hatalmas anyagi támogatással majdnem sikerült a cigányok integrációja. Tömeges foglalkoztatásuk, gazdasági biztonságuk, iskoláztatásuk, lakáshelyzetük rendezése a sorsuk számottevő javulásához és részleges elfogadáshoz vezetett.

A cigányok iránti előítéletek azonban csupán halványultak, a 20–21. század fordulójától pedig a cigányok leszakadása szinte soha nem látott méreteket öltött. Jelenleg – Kotics Józseffel egyetértve –, amikor munka-, iskola nélküli, gettósodott cigány falvak, városrészek, sőt szegregációs térségek jönnek létre és gyarapszanak, még a kiút sem látszik. A romaellenes sztereotípiák viszont új életre keltek és a rasszizmus speciális megjelenése („antigypsyism”) felé tendálnak.

Kotics József a disszertáció egyik kitűnő fejezetében komplex módon és érzékenyen foglalkozik a cigányokról alkotott sztereotípiák természetével. Az egész munka során rendkívüli erőfeszítéssel próbálja megtalálni a pozitívumokat (pl. patrónus–kliens viszony, Vajola,...) és a kilábalás lehetőségeit.

Az *Összefoglalás*ban az integráció esélyeit öt pontban fogalmazza meg, ami valójában négy (a történelmi és a neoprotestáns vallási tényező egynek vehető), és közülük csak kettő tömeges hatású (munka, oktatás), a többi sporadikus vagy egyéni. Tekintettel a cigányok jó alkalmazkodó képességére (lásd 20. század), úgy vélem, a perspektíva nem reménytelen, de összefügg az ország fölemelkedésével, a kormányzati szándékkal és a nem-roma lakosság mentális fölkészítésével.

A disszertáció *szerkezete* arányos. Mondandója, akár egy szépirodalmi alkotás cselekményének bonyolítása, fokozatosan egyre izgalmasabb történetté válik.

A mű *nyelvezete* az utóbbi évtizedek posztstrukturalista tudományos divatját követi, latin és angol frazeológiával, terminusz technikussal bőven megtűzdelve. Egy-egy oldalon 30–50 idegen szóval találkozunk (a 16. lapon például 51-gyel), ami nem válik a magyar nyelv előnyére, de egy doktori – részben vizsga – értekezésben helyénvaló.

Ami még benne lehetne és ami nem

A tárgyilagosság prioritása mellett a kutatói szemléletet empátia jellemzi. Talán ebből is fakad, hogy a jelölt néhány dolgról nem vagy csak érintőleg beszél. Ilyenek a cigányok fizikai antropológiai jegyei, amelyek hozzájárulnak a kapcsolat aszimmetriájához, vagy a központi támogatási pénzek sorsa. A probléma egyik gyökereként Kotics József utal a kormányzati rendszer mulasztásaira, de – fölteszem – racionális megfontolásból nem fejti ki tüzetesen, mert a politika mezejére kerülne, aminek következtében a mai társadalom elég nagy része nem tudná befogadni a kutatás eredményeit.

Megjegyzem, érdemes lett volna meríteni az 1785–1786-ban készült Széchényi-féle Descriptio [...]Baranyiensis (OSZK. Fol. lat. 289.) nagyszerű, falvankénti cigány fejezeteiből is.

A pozitív fejlemények sorában szívesen olvastam volna Bogdán László magyarok által is országosan elismert, gyümölcsöző munkájáról Cserdiben (Baranya m.)

Ellenben, ha valaki az életmód, a tárgyi világ és folklór bemutatását hiányolná, figyelembe kell vennie, hogy a szerző nem cigány néprajzi monográfiát kívánt írni, a címben jelzett célját pedig hiánytalanul megvalósította.

Kotics József műve nagyjelentőségű, ezért melegen ajánlom a publikálását. Sőt az exponált probléma feloldását elősegítendő hasznos lenne megírnia egy másik, rövidebb változatot is, oly módon, hogy a törvényhozók meg a cigány és nem cigány olvasók számára is könnyen érthető legyen.

Apró kritikai észrevételek

Visszatérve iménti javaslatomhoz, a népszerűsítő kiadványba bizonyára nem lenne célszerű olyan megfogalmazásokat alkalmazni, mint „A morális ítéletek speciális esete: a kimerikus sztereotípiák fogalma...” (203.), „Exkurzus: Kriminlizált idegen. Az antropofágia mint kimérikus előítélet” (207.)

A *lábjegyzetek* hivatkozásainak majdnem a feléből hiányzik a kötelező oldalszám, bizonyára nem a szerző, hanem a digitalizáció hibájából, on line forráshelyeiket azonban jó lett volna föltüntetni. Van számos hosszú lábjegyzet is, kis esszéekkel, könyvismertetésekkel,

magyarázatokkal, helyenként ismétlésekkel, amiket – a forráskiadványokat leszámítva – előnyösebb a fő szövegbe foglalni.

A disszertáció végleges szövegéhez hasznos lett volna korrektor segítségét kérni, mert nagyon sok a gépelési hiba és a véletlen szóismétlés.

Ajánlás

Az elmondottakat összegezve: a benyújtott értekezés, tematikáját, korszerű módszerét, eredményeit tekintve mintaszerű és hiánypótló monográfia, amely jelentősen gyarapítja a társadalomtudományokat, sőt elősegítheti a magyar-cigány együttélési nehézségek leküzdését. A disszertáció minden vonatkozásban megfelel az akadémiai doktori kritériumoknak, azért föltétlenül javaslom nyilvános vitára bocsátását és az MTA doktora cím oda ítéletét Kotics Józsefnek.

Szentendre 2025. 12. 21.

Dr. Zentai Tünde
az MTA doktora